

20. McLennan J. The revised death fantasy scale: a measure of reaction to anticipatory contemplation of personal death // *The Australian Counseling Psychology*. – 1994. – V.2. – p. 36-44.

We investigated the nature of the associations connected with the concept of death. Defined the typical defense mechanisms associated with existential anxiety. Produced a comparative analysis, in terms of psychological health, and gender.

Key words: psychological health, attitudes towards death, existential anxiety, psychic defense mechanisms, gender differences.

Отримано: 9.03.2012 р.

УДК 159.923.5

О.В.Матласевич

Роль християнської церкви у формуванні особистості: психологічний ракурс

Аналізуючи дослідження класичних та сучасних вітчизняних вчених, автор піднімає питання розвитку та формування особистості, досліджує роль християнської церкви у цьому процесі з погляду психології. Великою небезпекою для розвитку сучасної науки є те, що вона розділяє людину на дві сфери: соціальну та духовну. Церква інтегрує ці сфери і цим самим сприяє формуванню здорової, цілісної, повноцінної особистості. Необхідною умовою реалізації християнською церквою цієї задачі є її повернення до внутрішнього, особистісного світу людини.

Ключові слова: особистість, формування, автотрансформація особистості, християнська церква, релігійна свідомість, християнські цінності, етичний персоналізм.

Анализируя исследования классических и современных отечественных ученых, автор затрагивает вопрос развития и формирования личности, рассматривает роль христианской церкви в этом процессе с точки зрения психологии. Большой опасностью для развития современной науки является то, что она разделяет человека на две сферы: социальную и духовную. Церковь интегрирует эти сферы и этим способствует формированию здоровой, целостной, полноценной личности. Необходимым условием реализации христианской церковью этой задачи является ее возвращение к внутреннему, личностному миру человека.

Ключевые слова: личность, формирование, автотрансформация личности, христианская церковь, религиозное сознание, христианские ценности, этический персонализм.

Проблема формування особистості була і залишається актуальною як в науці, так і в суспільній практиці. Особливо ця проблема загострюється на перехідних етапах історичного розвитку нації. Соціально-економічна ситуація, яка склалася в сучасній Україні в цілому (її настрої, думки, ідеали, ставлення до цінностей і орієнтація на них тощо) не може не відобразитися у свідомості особистості, яка формується.

Питання формування особистості, її зростання та розвитку найбільш повно розглядалися представниками гуманістичної психології (К. Роджерс, Дж. Джендлін, А. Маслоу), структурно-генетичного підходу до життєвого світу особистості (С. Максименко, Т. Титаренко), у концепціях розвитку суб'єктності (К. Абульханова-Славська, В. Татенко).

Поняття “формування особистості” часто у вітчизняній психології використовується як синонім понять “становлення особистості”, “розвиток особистості”. При цьому підкреслюється несформованість структури особистості, її психологічна, соціально-психологічна або соціальна незрілість тощо. З іншого боку, відзначається взаємовключеність змісту цих понять. Так, на думку Б.Ф. Ломова, формування особистості є “стержнем” процесу психічного розвитку [5]. Л. І. Божович розглядає його як початковий етап становлення особистості [2]. Що стосується формування особистості дорослих, то цей процес описується явищами ресоціалізаційного характеру. Мова йде про вторинну соціалізацію індивіда, яку А. Л. Журавльов та Т.В. Дробишева розглядають як процес “формування особистості” поза віковим контекстом. І молода, і зріла, і навіть людина похилого віку може повторно включитися в цей процес в силу якихось об'єктивних історичних або життєвих обставин [4].

При всій різноманітності підходів, говорячи про формування особистості, слід підкреслити цілеспрямований характер цього процесу, який здійснюється в ході виховання, навчання і соціалізації в цілому. І тут виникає ключове питання: на яку ціль ми орієнтуємося, формуючи особистість, хто задає цю ціль?

Вчені, та й історія українського народу загалом, вказують на той факт, що одним із провідних чинників формування особистості в Україні з давніх-давен була християнська церква [1, с. 49]. Найактивніше це здійснювалося через її освітню діяльність. Саме при церквах створювалася найбільша кількість освітніх закладів

(шкіл граматики, церковнопарафіяльних шкіл, бурс, духовних семінарій), в яких формувалася християнська особистість. Крім того, Церква впливає на особистість через обряди та служіння, які у ній здійснюються. Однак сьогодні ставлення до церкви загалом змінюється і виникає питання: яку роль вона виконує сьогодні у формуванні особистості? Чи стимулює Церква всебічний розвиток особистості? Чи, можливо, навпаки, обмежує його?

Тому метою статті є теоретично дослідити та обґрунтувати роль християнської церкви у формуванні особистості з погляду психології.

Сьогодні все частіше вчені, психологи звертаються до релігії, релігійних цінностей як найбільш стійких та універсальних. Віра, релігія, на думку Н. Пезешкіана, є загальними орієнтирами системи стосунків для життєвих установок і способів поведінки і здійснюють великий вплив на формування особистості [7, с. 47]. Так, наприклад, релігійні погляди і світогляд можуть бути основоположними установками, на фоні яких формується ставлення до партнера, сексуальності, виховання і професії. Релігія та релігійний досвід розглядаються як значущі, важливі явища для повноцінного існування особистості в концепції “здобуття самості” К.-Г.Юнга, через поняття “медичного священництва” В.Франкла та поняття “трансперсональних переживань” А.Маслоу. А.І. Яроцький, відомий руський терапевт ХІХ століття, обґрунтовував позицію про надзвичайно важливу роль морального боку духовного життя людини у розвитку та перебігу її хвороби [9]. У його підході постулюється, що етичні (ідеалістичні) сторони особистості обумовлюють не лише поведінку людини та її життєвий шлях, але й особливості перебігу фізіологічних процесів в організмі.

Справді, жодна культура не розвивалася без релігії. Досліджуючи навіть найпримітивніші культури, археологи і антропологи виявляють елементи релігійного культу. Оскільки релігія існувала з давніх-давен, при всіх змінах епох і перипетіях історії людства, то можна зробити висновок, що вона слідує певній цілі, відповідаючи потребам людини, і, відповідно, виконує не одну, а можливо, навіть багато функцій. Так, В. Франкл писав про специфічну релігійну потребу людини в пошуку сенсу, Секорд, Бакманн – про потребу в спільному спогляданні, щоб зменшити ступінь невпевненості. Це приводило до того, що в усі часи люди ставали прихильниками тих чи інших релігій, навіть тоді, коли вони вважали себе нерелігійними, вони шукали задоволення в “замінниках релігії” [7, с. 51]. Щоб осягнути масштаби формуючого впливу релігії на особистість, на розвиток людських цивілізацій,

досить звернутися до тверджень видатних людей про роль релігії у розвитку людства: “Наймудріші і найсильніші народи є водночас найбільш релігійними” (Сократ); “Невизнання Бога є для держави найбільшим лихом, хто підриває релігію, той підриває, водночас, і основи суспільства” (Платон); “Релігія є найважливішою рушійною силою розвитку суспільства” (М. Вебер); “Віра, релігія і моральність – необхідні підпори усякого добробуту і ладу” (Дж. Вашингтон).

Отже, всі непорозуміння, пов’язані з релігією сьогодні (масовий відхід від церкви, інтелектуальний протест по відношенню до релігійних догм і цінностей тощо), можна пояснити, “не її слабкістю або нездатністю сучасної людини вірити, а швидше її невмінням розрізняти віру, релігію і церкву” (Н. Пезешкіан) [7, с. 51]. Нам імпонує зазначений підхід до диференціації даних понять. Зокрема, віра, враховуючи величезну кількість дефініцій цього поняття, розглядається нами як одна із здатностей, притаманних людині; релігія – як феномен культури, який тісно пов’язаний із історичним розвитком суспільства; церква – релігійний інститут, форма організації і управління релігією. Церква є символічним уособленням відповідної релігійної течії. Вона діє, як правило, у спеціальних спорудах, де проходять богослужіння і обряди (у православ’ї – церква з вівтарем, католицька церква – костел, лютеранська – кірха). Водночас, церква є тією колективною інстанцією, що ставить за мету формування особистості та вдосконалення людського життя.

Важко переоцінити тисячолітній внесок християнської церкви у формування ментальності нашого народу, його ідентичності тощо. Досвід показав, що ніяка радянська громадська обрядовість не змогла замінити Богом дані таїнства та обряди. Про те, що Церква здатна бути серйозною націотвірчою силою свідчать чеський і східнонімецький приклади, де саме Церква надала політиці надійного морального підґрунтя, збагативши її фундаментальними цінностями свободи, відповідальності і справедливості. Цей досвід доводить, що національний характер Церкви реалізується не тільки і не стільки через здійснення богослужіння національною мовою (хоча це, поза сумнівом, важливо), а, головне, через усвідомлення її особливої відповідальності за долю нації [11].

Цікавими в цьому контексті є дослідження, проведені Дан Дунгаціу з Бухарестського університету в 2003 році. Він досліджував румунську (валахську) меншину, яка живе у Східній Сербії, в долині Дунаю та Морави. Їх не визнають національною меншиною, відповідно вони не мають права на навчання рідною мовою, розвиток своєї культури тощо. Сербська Православна Церква сприймається

валахами як державний механізм асиміляції. Однак, аби зберегти власну ідентичність, реакцією на це стало поширення дехристиянізації і відродження дохристиянських язичницьких вірувань [11]. Цікавими також є результати досліджень професора Будапештського університету М.Томка, який встановив, що чим менший рівень соціальної диференціації того чи іншого суспільства, тим більш “релігійним” видається воно зовні. Проте вплив релігії на щоденне життя тут виявляється меншим. Річ у тім, що у більш “диференційованих” суспільствах релігія є для особи свідомим вибором і життєвою орієнтацією, тоді як у недиференційованих – це дуже часто культурний анклав [11].

Отже, вищенаведене свідчить про неабияку роль церкви у формуванні та збереженні ідентичності того чи іншого народу, яка є складовою самоідентичності особистості.

Великою небезпекою для розвитку сучасної науки є те, що вона продовжує розділяти людину на дві сфери: соціальну та духовну. Відповідно, вважається, що церква повинна займатися духовною сферою людини і не втручатися у соціальну. Це прописується і законодавством. Згідно зі ст. 35 Конституції України, “церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви”, що визначає світський характер держави, а також світське навчання і виховання в закладах освіти усіх типів. У Декларації Генеральної Асамблеї ООН від 25 листопада 1981 р. також сказано, що релігійне виховання дітей здійснюють батьки в “рамках родини” відповідно до своїх релігійних переконань. При цьому зазначено, що церква може проводити навчання і виховання “в місцях для цієї мети пристосованих”.

Однак, слід зважати і на той факт, що сьогодні все більше вчених доводять, що жоден інститут світу не може розвинути здорову, цілісну і повноцінну особистість так, як християнська Церква. В сучасному суспільстві людину не розглядають як особистість, а лише як предмет бізнесу, як засіб для досягнення певних цілей, тобто з погляду того, яку користь вона може принести конкретній людині, громаді, суспільству. Натомість, християнська церква вчить дивитися на людину, як на творіння Боже, тобто як на унікальну і неповторну особистість. Особистість у християнській церкві розглядається як даність і заданість буття людини. Кожна людина – особистість. Це означає, що психічне, на відміну від біологічно і соціально культурологічно зумовленого, завжди є неповторне й індивідуально особистісне. Пізнання психічного – це поринання в конкретно-особистісне, а не поринання в загально-людське, номінативне. За Фрейдом, у психології психічне завжди

існує в особистісному. Лише в особистісному ми пізнаємо психічне. Нема відчуттів і сприймань як таких, а є відчуття і сприймання Л. Толстого або Василя Суразького.

Цей психологічний аспект християнська церква підкреслює особливо. Людина, її психічне життя, в широкому сенсі слова, включаючи душевне життя, власне психіку, духовний і особистісний рівні ставлять принципово нову задачу – метаонтологічну. На думку багатьох отців церкви, людину можна осягнути тільки в онтологічній методології. Чи можливо це? Чи можна одночасно описати людину як образ Божий і як психічну особистість?

У Святому Писанні неодноразово говориться, що Господь прийшов на землю для того, щоб відтворити людину такою, якою вона була до свого падіння, відтворити в людині і людстві Свій образ. Стати богоподібною особистістю – це головна екзистенційна задача і призначення людини. Усвідомлюючи в собі самотійну особистість, свободу волі і свободу дій, кожна доросла людина добре розуміє, що ця самотійність і свобода полягає лише у спрямуванні сил і властивостей її загальнолюдської природи у їх спеціалізації, у розвиток одних природних нахилів і руйнуванні інших. Але всі ми добре розуміємо, що жодна людина не може мислити інакше, як за 4 законами мислення, не може ходити по повітрю, припинити дихання тощо. Тобто, ми відчуваємо себе вже наділеними певною фізичною і психічною природою, певним психічним змістом, змінити який надто важко (наприклад, чи легко матері не любити своїх дітей?). Людина не обмежується психічним життям. Психічна особистість, яка розуміється нами як одна із форм буття людини, є лише одним із онтологічних рівнів, на якому можуть проявитися особливі якості людини, як особистості. Людина в психології – це душа, а також психіка у всій її різноманітності, але це ще й особистість, якій присутня духовна сторона. Церква допомагає це визнати, прийняти і в такий спосіб сприяє всебічному, цілісному розвитку особистості.

Значний вплив церкви на формування особистості пояснюється тим, що вона опікується кожною людиною від її народження до смерті. Молитви, відвідування храму, читання духовних книг, поступова самотрансформація себе, сповідь – все це має глибокий формуючий вплив, поступово перетворює людину і наближає її у своїх якостях до ідеалу людини – Ісуса Христа.

Отже, християнська церква сприяє самопізнанню і формує духовно сильну, цілісну і завершену особистість, яка чітко бачить і розуміє себе, своє оточення і весь світ, знає для чого живе, не піддається невпевненості і “шуканню себе”. Вона – оптиміст,

оскільки завжди надіється на Бога і водночас реаліст. Тяжкі життєві обставини переносить набагато легше, ніж людина, вихована поза Церквою. У часи тоталітарного атеїстичного режиму була нагода переконатися в тому, яких збитків у вихованні дітей і молоді, особливо в духовно-моральній сфері, було завдано.

У сучасній психології тема розвитку, формування, зростання особистості є однією з головних. З найбільшою виразністю вона постає в психотерапії, тому що сама сутність психотерапевтичної практики полягає в трансформації особистості, а звернення до психотерапевта є запитом на трансформацію, спробою задовольнити свою потребу, щось суттєво змінити в своєму життєвому світі, в собі, в своїх стосунках із оточенням, в розумінні сутності свого існування. Аналогія в методах психотерапії і методах, які використовує християнська церква, прослідковувалася ще К. Роджерсом. Серед сучасних вітчизняних вчених цю проблему піднімають і розробляють Б.М. Братусь, Ф.Є. Василюк, О.Ф. Бондаренко [3], О.О. Любченко [6].

Так, О.Ф. Бондаренко, обґрунтовуючи вітчизняну традицію психологічної допомоги, говорить про етичний персоналізм. Він провів психосемантичне дослідження текстів (обсягом близько мільйона слів) православних богословів та представників класичної російської філософії для виявлення основних понять руської (не російської, а саме руської) психотерапевтичної традиції. З допомогою контент-аналізу було виділено основні поняття цих текстів, об'єднані між собою семантичними зв'язками у єдиний понятійний тезаурус традиції, яку автор називає етичним персоналізмом. Результати цього дослідження такі. Базисними категоріями нашого східнослов'янського "ґрунту" є розум, мораль, життя, любов, душа і дух, синтезовані у базисних словосполученнях "розумна душа" та "моральна цінність". Вони у єдності й приводять людину до спасіння, а людство – до розвитку. А найважливішими факторами нашої ментальності є логічна послідовність, цінність пізнання як діяльності, влади й незалежності, безумовна моральна цінність любові та обов'язок як божественна сутність людини [3].

Персоналізм – це вчення про особистісне буття людини. Це певна світоглядна позиція, а не наукове уявлення про людину. У контексті християнського персоналізму людина у цілому, а не як частина чогось іншого (природи, суспільства тощо) завжди є особистістю. Як таке неподільне ціле, особистість не підкоряється ніяким законам: ні законам природи (їм підкоряється індивід), ні законам соціуму (їм підкоряється "соціальний індивід" – соціальні ролі та правила). Людина як особистість, вільна від всіх законів, і

залежить лише від себе самої. У християнському персоналізмі абсолютна основа (духовний центр) – це безсмертна особистісна основа. Одночасно вона є індивідуальним втіленням Абсолютної Особистості, яка ніколи не може бути осягнута повністю, хоча й мислиться й переживається людиною [3]. Отже, вітчизняна традиція психологічної допомоги, на думку О.Ф. Бондаренка, повинна бути пов'язана із християнськими релігійними позиціями.

О.О. Любченко запропонувала психологічну інтерпретацію таких феноменів релігійного життя особистості, як покаяння, сповідь, молитва, ісіхія, боротьба з пристрастями, провела якісний аналіз природи особистісних змін, духовного зростання православної людини під впливом методів, які використовує християнська (православна, зокрема) церква [6]. Звідси ми можемо зробити висновок, що різниця між психотерапевтичним впливом та впливом християнської церкви на особистість існує лише в інтерпретації та місці усвідомлених елементів в структурі особистості, але не самої феноменології переживань.

У традиціях християнської церкви, наприклад, активно використовується сповідь і покаяння. За психологічною суттю це – процедури формування критичної самосвідомості, рефлексії і вміння перебудувати свої погляди і позиції в умовах, які змінюються. Протягом поколінь ці релігійні процедури формували у людей звичку до критичного бачення власної психології. Все це є необхідним для розвитку особистості демократичного типу, здатної перебудуватися в ході реформ.

Отже, підсумовуючи, можна зробити висновок про те, які функції може виконувати християнська церква у розвитку та формуванні особистості:

1) по-перше, християнська церква пропонує ідеальний зразок для формування особистості і цим самим робить цей процес спрямованим та усвідомленим;

2) використовуючи у своїй діяльності досягнення сучасної науки та культури, християнська церква пропонує програму цілісної системи самовдосконалення, самотрансформації людини, “науку життя”, яка дасть можливість формувати здорову, цілісну, повноцінну особистість, здатну до побудови здорових, повноцінних стосунків, моральних вчинків і справ, здатну до переживання глибоких почуттів і роздумів;

3) християнська церква сприяє формуванню і розвитку релігійної культури як глибокого розуміння і знання людини, як особистості, що включає в себе повагу до неї, бажання допомогти тощо;

4) у ситуації гострого дефіциту ціннісних установок і орієнтацій християнські моральні цінності, які проголошуються християнською церквою, можуть визначати основні засади, цілі, напрями, зміст, форми і методи формування духовності, яка сьогодні все частіше стає предметом досліджень психології. До того ж, християнські моральні цінності, установки та аксіоми є продуктом нашої історії та культури;

5) християнська церква, завдяки образу Бога, виконує функцію психотерапії, а отже, сприяє зростанню особистості. Будь-яка людина може отримати в церкві підтримку через образ Христа.

На жаль, сьогодні християнська церква має свої труднощі та проблеми, які великою мірою зумовлені тим, що вироблені в попередні періоди “церковні” ідеали мали узагальнений, регламентований, державницько-класовий характер, а не зверталися до внутрішнього, особистісного світу кожної людини. В історії “Церкву як єдність згори підмінили Церквою як єдністю знизу” [8, с. 169]. Погоджуючись із думкою М.В. Савчина, слід зазначити, що поза дарованою нам Христом єдність згори будь-яка єдність знизу не тільки внутрішньо стає безглуздою і знецінюється, але і неминуче стає ідолом. При цьому традиційні християнські церкви подекуди забувають про своє головне завдання: допомагати людині вирішувати її духовні проблеми. Ще один недолік сучасної церковної психології полягає у тому, що все життя Церкви мислиться з погляду стосунків духовенства і мирян. Церква зрівнялася з духовенством, а миряни зі світом [8, с. 170]. Вирішення цієї кризи вимагає від Церкви зусиль, спрямованих на те, щоб зробити Традицію релевантною сучасному світові, а значить – і дійовою [10].

Список використаних джерел

1. Бабій М. Інкорпорація релігійного компонента в систему державної освіти України: стан, проблеми / М. Бабій // Релігійна панорама. – К., 2003. – № 12 (40). – С. 49–53.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – СПб. – Изд-во: ПИТЕР, 2008. – 400 с.
3. Бондаренко А.Ф. Понятийный тезаурус этического персонализма как русской традиции в психотерапии / А.Ф. Бондаренко // Журнал практикующего психолога. – 2005. – С. 39–48.
4. Журовлев А.Л. Ценностные ориентации формирующейся личности в разные периоды развития российского общества / Т.В. Дробишева, А.Л. Журовлев // Психологический журнал. – 2010. – Том 31. – № 5. – С. 5–6.

5. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М.: Изд-во “Наука”, 1984. – 444 с.
6. Любченко О.О. Вплив методів православної автотрансформації на особистісне зростання: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01 / О.О. Любченко; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2004. – 20 с.
7. Пезешкиан Н. 33 и 1 форма партнерства / П. Пезешкиан; пер. с нем. – М.: Институт позитивной психотерапии. – 2005. – 288 с.
8. Савчин М.В. Духовний потенціал людини Навчальне видання: [монографія] / М.В. Савчин. – Вид. 2-ге, пер., доп. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – 508 с.
9. Яроцкий А.И. Идеализм, как физиологический фактор / А.И. Яроцкий. – Юрьев, 1908. – 302 с.
10. Agadjanian A. The Social Vision of Russian Orthodoxy: Balancing between Identity and Relevance // Orthodox Christianity and Contemporary Europe. Ed. by Jonathan Sutton and Wil van den Bercken. Eastern Christian Studies Vol. 3, Peeters, Leuven 2003. – P. 163–164.
11. http://risu.org.ua/ua/index/studios/materials_conferences/44141/

While analyzing classic and modern national scientists, the author raises a question of the personality development and formation and looks into the role of Christian church from the point of view of psychology. A considerable danger for the development of modern science is in dividing a person into two spheres: social and spiritual. A church integrates these spheres and therefore favors the formation of a healthy, integral and mature personality. The necessary condition for the task realization by Christian church is its returning to the inner personality world of a man.

Key words: personality, formation, automatic transformation of personality, Christian church, religious consciousness, Christian values, ethical personalism.

Отримано: 4.03.2012 р.